

адаптації, соціальної реабілітації, контролю, опіки, захисту й ін.

Подальшого розгляду потребують питання щодо вивчення особливостей та специфіки соціально-педагогічних технологій роботи з підлітками, що мають різні потреби та знаходяться у несприятливих умовах соціалізації.

Л і т е р а т у р а :

1. Социальная педагогика: курс лекций / Под общ. ред. М.А.Галагузовой. – М.: Гуманитарный издательский центр "ВЛАДОС", 2000. – 416с.
2. Лекции по технологии социальной работы. В 3-х частях / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: Социально-технологический институт, 1998.
3. Никитин В.А. Начала социальной педагогики: Учебное пособие. – М.: Флинта, 1998. – 72с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. проф. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1983.- 816 с.
5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студентов высш. и сред. учеб. заведений /С.А.Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов и др. / Под ред. С.А.Смирнова.- М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 512с.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические вопросы социально-педагогической технологии: на основе анализа имеющихся определений предлагается авторское понимание социально-педагогической технологии как способов взаимодействия социального педагога с подростком в существующих или специально создаваемых условиях; описываются ее основные характеристики, структура; дается применение социально-педагогической технологии в конкретной ситуации.

О. Г. Карпенко, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У перші роки ХХІ століття в Україні посилилася державна політика щодо розширення мережі соціальних інституцій, спроможних взяти на себе вирішення болючих питань, які турбують населення різне за потребами, віком, соціальним статусом. Вирішувати компетентно цілу низку завдань, без сумніву, має спеціаліст, професіонал високої кваліфікації, який володіє особистісно-моральною спрямованістю та професійно-необхідними якостями.

Метою даного дослідження є виявлення характерологічних особливостей суб'єктності соціального працівника у професійній діяльності.

Даною проблемою займаються Зимня І.Ф., Данакін І.С., Капська А.Й., Холостова Є.І.

Як суб'єкт професійної діяльності соціальний працівник виконує різноманітні функції організації, забезпечення, підтримки, правового та адміністративного захисту, корекції, реабілітації людини чи групи осіб. Багаторічна практика у сфері соціальної роботи і ряд наукових досліджень [1;2;3;4;5] дозволяють визначити орієнтовно ряд важливих суб'єктів соціальної сфери: державні служби допомоги та їхні добровільні помічники, посадові особи державних і державно-управлінських установ; працівники фондів і об'єднань, що здійснюють благодійну допомогу і підтримку; люди, котрі отримують допомогу і здійснюють взаємодопомогу; приватні соціальні служби, територіальні спеціалізовані центри по роботі з населенням. Суб'єктами можна назвати і всіх клієнтів, котрі здатні здійснювати самопомогу.

Зокрема, І.Зимня вважає, що суб'єктом соціальної роботи може бути будь-яка людина, група людей, котрі спроможні надавати допомогу іншій людині, люди, які навчають цій роботі чи вивчають її особливості [6,85-87].

Проте, саме соціальні працівники як спеціалісти вищої кваліфікації є основними представниками багато профільної системи соціальної допомоги населенню, їхньою сферою діяльності є мікро- і макросоціум.

Діяльність соціального працівника передбачає актуалізацію соціокультурних, морально-етичних, соціально-реабілітаційних, правозахисних і соціально-педагогічних функцій суспільства і кожної окремої особистості.

У психологічній науці усталилося положення про те, що проблеми особистості „Я", свідомість і самосвідомість не можуть бути науково зрозумілими поза вирішенням питання про суб'єкт діяльності. Постановка питання про суб'єкт діяльності належить основоположнику даної теорії в психології С.Рубінштейну. Вчений розумів життя як особливий процес, що включає в себе людину, відносинами і діями якого він визначається, змінюється, регламентується тощо. Тобто існування людини може виходити за межі безпосереднього життя. Специфіка життєвого процесу людини і полягає в тому, що здійснюється він суб'єктом, хоча це не викликає і об'єктивної його детермінації подіями і обставинами [7]. Все це орієнтує на життя, наповнене цінностями і смислами.

Поняття „суб'єкт" не просто називає того, хто діє, усвідомлює, ставиться тощо. Воно на вихідному рівні характеризує те, як суб'єкт здійснює дії, як сприймає світ, залежно від соціальної позиції, від соціальних визначень його суспільної сутності. Тому через поняття суб'єкт передається і міра його активності і соціальна сутність свідомості, дії, відносин [8,45].

Враховуючи специфіку діяльності у соціальній сфері, суб'єктом її організації виступає соціальний працівник. Він не лише транслює в соціальній сфері важливу для життєдіяльності клієнтів інформацію, але й трансформує її кожного разу заново, залежно від потреб та інтересів конкретного клієнта, що засвідчує його безкінечну професійну активність. Широкий, багатоаспектний діапазон його діяльності дозволяє говорити про певне базове підґрунтя професіоналізму, професійної компетенції, особистісних якостей.

Спираючись на соціально-економічний аналіз аспектів особистості, виявлений у низці праць вітчизняних та зарубіжних авторів, яким присвячено аналіз діяльності соціальних організацій (І.Грига, Б.Паригін, Т.Семигіна), вивченню механізмів психологічного впливу у міжособистісному спілкуванні (Л.Долинська, З.Семенова, Л.Савенкова та ін.), дослідженню проблеми соціальної перцепції, зокрема, сприйняттю і розумінню один одного у процесі спілкування і діяльності, ми виявили досить помітну тенденцію у твердженнях про гуманістичну спрямованість, гуманістичний потенціал соціального працівника і його ціннісні орієнтації, які визначають особистісний смисл професійної діяльності.

Звичайно, ми не відкидаємо можливих труднощів, що з'являються у процесі розмежування особистісних якостей соціального працівника. І погоджуємось з думкою вчених, що особистісні якості – це внутрішні характеристики людини, а професійні — це здатність виконувати дію у певній ситуації у ході вирішення професійних завдань. Це дозволяє говорити про те, що особистість є носієм „соціального досвіду в сукупності нормативних статусів і ролей, а суб'єкт є результатом діяльнісно-перетворюючої

взаємодії особистості з соціокультурним цілим" [13,12]. І тому, можна цілком припустити, що категорія суб'єкта є результатом діяльності, активності, взаємодії зі світом. Отже, вона є „продуктивною” в контексті становлення людини як суб'єкта професійної діяльності.

Розглядаючи особистість соціального працівника як суб'єкта професійної діяльності, вважаємо за доцільне особливо акцентувати увагу на багатоплановому, комплексному понятті „особистісно-професійний потенціал” суб'єкта соціальної роботи. На думку філософів (Л.Буєва, А.Зязюн, В.Малахов, В.Шинкарук та ін.) людина завжди є суб'єктом своєї діяльності, здатним перетворювати об'єктивну діяльність і здійснювати власний саморозвиток. Причому суб'єкт може виступати як активним творцем власної долі, змінювати її, критично ставитись до себе, активно впливати на соціальну дійсність. А постійна зміна соціальної дійсності потребує від людини активізації її особистісного „Я”, розвитку активних якостей.

У даному випадку ми спираємося на твердження К.Абдульханової-Славської [8], яка розглядає суб'єкт діяльності як особливий рівень здійснення регулювання діяльності, спосіб активності, коли він сам ініціює й реалізує власні стратегії свого життя. Особливим, що привертає увагу до сутності суб'єктності, є те, що людина здатна управляти своїми діями як соціальний суб'єкт планувати способи дій не лише стосовно самої себе, але й стосовно інших об'єктів, реалізовувати розроблені програми, контролювати хід і результати своїх дій [13].

Розглядаючи суб'єкт соціального працівника як центральну постать професійної діяльності у соціальній сфері, ми можемо сказати, що він характеризується соціальною спрямованістю на професійну діяльність у мікро- і макросоціумах і проявом якісної своєрідності особистісних ознак (внутрішніх і зовнішніх), які виявляються у здатності видозмінювати процеси соціальної і особистісної взаємодії, чим забезпечується продуктивна результативність у соціальній роботі стосовно конкретного об'єкта.

Звідси можна сказати, що соціальний працівник як суб'єкт професійної діяльності характеризується здатністю до активно-творчого проектування соціальної роботи у різних соціумах, до сприяння створення оптимальних умов для соціальної допомоги клієнту в складних життєвих ситуаціях, а також творчою потенцією до творення власного „Я” у сфері професійної діяльності.

Становлення і розвиток спеціаліста як суб'єкта соціальної роботи забезпечується залученням до соціально значущих цінностей, однією із важливих умов якого виступає професійно орієнтована підготовка студента у вищій школі.

Соціальний працівник як суб'єкт соціальної роботи сьогодні має бути професіоналом високого ґатунку, який спроможний оптимально моделювати як власне життя, так і життя клієнта. А отже, суб'єктність соціального працівника „повинна розглядатись у контексті забезпечення необхідних умов для успішного здійснення його професійного саморозвитку” [13,15]. Тому метою професійно-педагогічної підготовки в умовах вищої школи має стати формування суб'єктності соціального працівника. Таке розуміння соціального працівника орієнтоване на його сприйняття як цілісного суб'єкта професійної діяльності, що досить повно характеризує дану особистість. Останнє, на нашу думку, помітно спрямовує основні підходи до фахової підготовки соціального працівника та до змісту й особливостей його професійної освіти. Зокрема, структура професійно-особистісного потенціалу майбутнього соціального працівника включає такі обов'язкові компоненти:

- професійні знання, уміння, навички (кваліфікаційна характеристика);
- працездатність (психофізіологічний аспект);
- креативні здібності (творчість спеціаліста);
- готовність до співробітництва і взаємодії (комунікативність);
- ціннісно-мотиваційну форму (морально—етичні орієнтири).

Основою особистісного потенціалу виступають професійно-обумовлені якості особистості. Зважаючи на значний досвід багатьох спеціалістів соціальної роботи, у 2000 році ми провели вибіркове пілотажне опитування тих, хто на різних рівнях є організатором соціальної роботи в Україні (98 осіб).

Результати опитування показали, що із вибірки психологічних характеристик і властивостей характеру вони називають кілька, які повторюються в різній послідовності, але близькі за частотністю. Із цих вибірок ми змогли визначити необхідний пакет особистісно-ділових якостей, що є обов'язковими для соціального працівника: відповідальність, принциповість, спостережливість, комунікабельність, коректність, інтуїція, особистісна адекватність щодо самооцінки й оцінки інших, здатність до самоосвіти, оптимізм, мобільність, гнучкість, гуманістична спрямованість особистості, співчуття іншим людям, терпимість, саморегуляція вчинків і поведінки в різних ситуаціях.

Зіставляючи професійно бажані особистісні характеристики, які окреслив Б.Шатро, ми помітили певний акцент дослідника, який він зробив на деяких психологічних особливостях. Це, зокрема, стосується здатності до емпатії, переживання, високого соціального інтелекту, суб'єкт-суб'єктного характеру відносин, уміння відмежовуватись від власних установок, уміння слухати і стресостійкість.

Без сумніву, перерахування вищезазначених особистісних якостей, станів і властивостей соціального працівника не є повним і вичерпним. Вони є спільними для різних видів і сфер застосування діяльності, визначають єдиний „зразок” особистості соціального працівника. Це дозволило відомому вченому в галузі соціальної роботи О.Холостовій особистісні якості соціального працівника поділити на три узагальнюючі групи:

- > перша група — психологічні характеристики, що є складовими здатності до даного виду діяльності;
- > друга група — психолого-педагогічні якості, орієнтовані на вдосконалення соціального працівника, як особистості;
- > третя група — психолого-педагогічні якості, спрямовані на створення ефекту особистісної привабливості [14,19].

Таке сприйняття особистості соціального працівника є, на нашу думку, дещо спірним, оскільки в центрі уваги є в основному психологічні характеристики особистості спеціаліста, які не завжди відразу проявляються і які не завжди дають повноцінний ефект його діяльності у сфері соціальної роботи.

Звичайно, психологічні характеристики мають враховуватись, але слід орієнтуватися не на окремі, парцельні характеристики психіки, а в якості особистості, як системні властивості [14]. Причому, якщо справа стосується спеціаліста соціальної сфери, то доцільно орієнтуватися на особистість як соціальну системну якість. Орієнтація на цілісність особистості і образу соціального працівника дозволяє з більшою мірою результативності вирішувати питання набору абітурієнтів на навчання і

спеціалістів на роботу.

Дослідники проблеми [2;5;6] і практичні працівники одностайні в тому, що соціальний працівник, як системна одиниця повинен володіти чималим арсеналом умінь, навичок, володіти глибокими знаннями в галузі наук про людину: психології, соціології, педагогіки, медицини, економіки, права, етики тощо. Знання теорії, методики і технології соціальної роботи та уміння їх застосовувати у поєднанні з відповідними особистісними якостями і здібностями до творчості можна розглядати як готовність спеціаліста до професійної діяльності. Але при цьому здібності не зводяться до наявних в індивіда знань, умінь і навичок. Вони проявляються у швидкості, глибині і міцності оволодіння способами і прийомами діяльності.

Проте, ми вважаємо, що неможливо об'єктивно вибудувати структуру і зміст кваліфікаційних характеристик лише за допомогою зіставлення теоретичної і практичної моделей професіоналів. Доцільно враховувати вимоги до властивостей, якостей особистості і розвиненості різних компонентів свідомості, психології і практичної діяльності, які сьогодні висуває реальне життя.

Водночас слід сказати, що істотно впливають на особистісні і професійні якості спеціаліста простір соціальних відносин у суспільстві, становлення нового типу взаємодії спеціаліста у сфері соціальної роботи і клієнта, морально—правовий статус працівника у суспільстві тощо.

Таким чином, аналіз наукової літератури [1;3;14], проведений на першому етапі дослідження дозволяє вичленити в характеристиці особистості соціального працівника як суб'єкта діяльності такі концептуальні основи:

Особистість соціального працівника є суб'єкт професійної діяльності, включений в соціокультурні умови.

Особистість соціального працівника — це професіоналізований індивід, котрий здійснює свою професійну діяльність в системі „людина—людина”.

Особистість соціального працівника формується, розвивається, самореалізується, самовдосконалюється у професійній діяльності і, як активний суб'єкт цієї діяльності, вона змінює себе і діяльність.

А відтак, відштовхуючись від розуміння особистості соціального працівника, ми повертаємося до суб'єкта соціальної роботи, об'єктивно який є організатором, посередником, пере адресантом, консультантом, соціальним терапевтом у соціальній сфері тощо.

У загальному розумінні суб'єктів соціальної роботи А.Капська поділяє на кілька груп:

- перша група — це організації, установи, соціальні інститути конкретного суспільства;
- друга група — громадські добротинні організації, різного профілю фонди, служби тощо;
- третя група — люди, котрі виконують функції соціального працівника як професіонали чи на громадських засадах;
- четверта група — люди-професіонали, котрі навчають цієї професії, формують знання, уміння і навички;
- п'ята група — ті, хто займається дослідницькою роботою у соціальній сфері [3,20].

На нашу думку, цей перелік груп суб'єктивно можна дещо розширити. Тоді можна

додати ще такі:

– шоста група — працівники державної служби допомоги та їхні добровільні помічники, а також посадові особи управлінських структур;

– сьома група — релігійні організації і конфесії, що здійснюють благодійну допомогу і підтримку людей у скрутних умовах;

– восьма група — клієнти, котрі здатні здійснювати самопомогу.

Враховуючи багатофункціональність і різноаспектний характер суб'єктів соціальної роботи, їх розмежовують за різними критеріями [5,113]:

1. За критерієм рівня діяльності:

- міжнародні організації (Міжнародні організації праці, Дитячий фонд ООН та ін.), діяльність яких поширюється на міжнародній царині;

- загальнодержавні організації (міністерство праці і соціальної політики, Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді, Інститут у справах сім'ї, дітей та молоді, Державна служба у справах сім'ї, дітей та молоді, та ін.);

- регіональні установи та організації (регіональний державний центр у справах сім'ї, дітей та молоді, управління опіки, центр зайнятості населення тощо).

2. За критерієм організаційних рівнів діяльності соціальних інституцій соціальної роботи поділяється:

Рівні	Тип рівня	Приклади інституцій
I	Створення політики та планування, окреслює рамки, в яких існують служби	Верховна Рада та місцеві ради депутатів, Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів
II	Забезпечення всебічності та широкого територіального охоплення механізмів для організації та формування служб (інших соціальних інституцій)	Міністерства та відомства
III	Рівень, на якому утворюють систему, управляють нею, працюють з колом проблем, а не з окремим випадком	Державна служба у справах сім'ї, дітей та молоді, Державний центр зайнятості та ін.
IV	Розв'язання проблем як окремої ситуації	Професіонали працюють з клієнтами: соціальні працівники, психологи, лікарі, педагоги відповідних установах та службах
V	Розв'язання проблеми як вимоги клієнта	Інформаційні, консультативні служби, відділи, що визначають проблеми і здійснюють переадресацію

I, нарешті, всі соціальні інституції та служби поділяються за критерієм відомчої підпорядкованості. Це стосується: Міністерства праці і соціальної політики (Державна служба зайнятості, центри зайнятості, обласні та міські управління, районні відділи соціального захисту; територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян); Міністерство охорони здоров'я (заклади охорони здоров'я;

вищі та середні спеціальні навчальні заклади освіти); Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді (державні і регіональні служби у справах сім'ї, дітей та молоді; спеціалізовані центри державних служб сім'ї, дітей та молоді тощо); Міністерство освіти і науки (дошкільні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, позашкільні освітньо-виховні заклади, спеціалізовані школи інтернатного типу, професійно-освітні, вищі навчальні заклади); Міністерство внутрішніх справ (виховно-трудова колонія, спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх тощо); Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи [5; 15].

Без сумніву, що діяльність соціальних працівників, на кожному із зазначених рівнів потребує від нього необхідності реалізувати низку, зазначених вище, професійних функцій. А це, в свою чергу, обумовлює створення оптимальних умов для формування у майбутнього соціального працівника ряд професійних знань, умінь і навичок, тобто формування професіонала, до характеристики якого можна віднести як психологічні характеристики, психоаналітичні якості, педагогічні здібності та низку особистісних якостей (гнучкість, емоційність, емпатійність, самоконтроль, самовдосконалення, принциповість та ін.).

Таким чином, ведучи мову про соціального працівника як про суб'єкта соціальної роботи, слід наголосити на тому, що він як суб'єкт творить власне життя, власну життєдіяльність, але він водночас допомагає іншим людям моделювати їхнє життя і сприяє створенню соціально-психологічних умов для представників різних соціальних груп суспільства щодо реалізації особистісних потреб та інтересів.

Л і т е р а т у р а :

1. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы. — М.: Аргус, 1994.
2. Зверева І.Д. Соціально—педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. — К.: Правда Ярославичів, 1998.
3. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект. — К.: Центр навчальної літератури, 2004.
4. Міщик Л.І. Соціальна педагогіка: досвід та перспективи. — Запоріжжя: ЗДУ, 1999.
5. Соціальна робота в Україні / За ред. В.Полтавця. — К.: Видавничий Дім „KM Academia", 2000.
6. Зимняя И.Ф. Профессиональные роли и функции социального работника (общие проблемы подготовки специалиста) // Российский журнал социальной работы. — №1. — 1995.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М.: ВЛАДОС, 1996.
8. Абдулханова—Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука, 1980.
9. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. — Л.: Лениздат, 1967.
10. Введення в соціальну роботу: навчальний посібник / Семігіна Т.В., Грига І.М. та ін. — К.: Фенікс, 2001.
11. Н.Бодалев А.А. Личность и общение: Избр. тр. — М.: Педагогика, 1983.
12. Данакин Н.С., Шеденков С.А. Социальное поведение. Белгород: Центр социальных технологий, 1996.
13. Шевнюк О. В. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003.
14. Холостова Е.И. Профессиональный и духовно-нравственный портрет социального работника. — М.: РГСИ, 1993.
15. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Книга II. — К.: ДЦССМ, 2002.

Аннотація

В статті розкриваються теоретичні поняття суб'єктності соціального працівника, суть компонентів професійної діяльності і дається характеристика личностних якостей спеціаліста соціальної сфери.